

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

**НАВЧАЛЬНО – НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ,
ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ВИЩОЇ КАТЕГОРІЇ**

КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ І ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: **ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАБУТНЬОГО
КЕРІВНИКА ОСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ**

Студентки 2 курсу МГМУ групи
Освітньої програми підготовки магістра менеджменту
Спеціальності 073 Менеджмент
Галузь знань 07 Управління та адміністрування
Ступеня вищої освіти Магістр
Федоринчик Анни Володимирівни

Науковий керівник доц. Каплінський В.В.,
кандидат педагогічних наук

Розширена шкала _____

Кількість балів _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____

Члени комісії _____

м. Вінниця – 2019 рік

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	2
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА КЕРІВНИКА ОСВІТЬОГО ЗАКЛАДУ ЯК СКЛАДОВА ЙОГО УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ.....	7
1.1. Аналіз набору компетентностей майбутнього керівника освітнього закладу	
1.2. Сутність комунікативної культури, як складової управлінської компетентності майбутнього керівника освітнього закладу.....	15
1.3. Основні ознаки комунікативної культури педагога та умови її успішного набуття	20
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	25
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДІАГНОСТУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ КЕРІВНИКА ОСВІТЬОГО ЗАКЛАДУ.....	27
2.1. Структурні компоненти, критерії, показники та рівні сформованості комунікативної культури майбутнього керівника освітнього закладу.....	27
2.2. Методи діагностики комунікативної культури потенційного управлінця.....	37
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	41
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ДІАГНОСТУВАННЯ ТА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ КЕРІВНИКА ОСВІТЬОГО ЗАКЛАДУ.....	43
3.1. Методика організації та презентація результатів констатувального етапу дослідження.....	43
3.2. Система комунікативних умінь як базової складової комунікативної культури майбутнього керівника освітнього закладу	52
3.3. Етапи формування комунікативної культури майбутніх керівників освітніх закладів.....	64

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	71
ВИСНОВКИ.....	73
РЕЗЮМЕ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	77

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Заклад вищої освіти – ЗВО

Заклад загальної середньої освіти – ЗЗСО

Керівник освітнього закладу – КОЗ

Комунікативна компетентність – КК

Комунікативна культура – КК

Освітній заклад – ОЗ

Професійна культури – ПК

ВСТУП

З впровадженням в українському законодавстві новітніх принципів організації роботи освітніх закладів перед їх керівниками постають нові виклики та завдання. Сьогодні керівник освітнього закладу – це насамперед відкрита комунікабельна людина, здатна до співпраці як з керуючими особами, так і з підлеглими та спонсорами. Керівник освітнього закладу повинен на вищому рівні володіти як загальними принципами людського спілкування так і особливими комунікативними навичками.

Активний пошук шляхів удосконалення управлінських кадрів, підвищення їхньої професійної майстерності – одне з головних завдань вищої школи. Його успішне розв’язання потребує ефективних форм і методів професійної підготовки, які б змогли допомогти майбутньому керівнику освітнього закладу швидко включитися в управлінську діяльність і забезпечити її якісний результат. Концентрація уваги в процесі професійної підготовки керівника освітнього закладу в основному на його пізнавальній діяльності при відсутності цілеспрямованого удосконалення комунікативної діяльності призводить до того, що він часто не може успішно реалізувати здобутий досвід, бо не вміє свою практичну діяльність забезпечити комунікативно. Як результат, для випускників педагогічних університетів проблемою стає не брак знань з профільного предмету чи теоретичних управлінських дисциплін, а ситуація, у якій потрібно проявити сформовану високу комунікативну культуру, швидко знайти правильне рішення, зорієнтуватися в умовах шкільної дійсності. Навіть найвищий рівень гностичних, конструктивних, прогностичних та інших умінь, про що свідчать дані багатьох психолого - педагогічних досліджень, не може компенсувати недостатній рівень комунікативних здібностей.

Нечіткі, фрагментарні і безсистемні уявлення майбутніх керівників освітніх закладів про комунікативні уміння, з одного боку, а з другого – стихійний процес їх формування і вдосконалення, викликають необхідність такої організації професійної підготовки кадрів, яка б допомагала системному баченню моделі

управлінської діяльності при чіткому розумінні центрального місця в ній комунікативного компоненту.

Хибним є і таке уявлення, що формування комунікативної культури управлінця є справою лише практичної професійної діяльності й багаторічного досвіду. Численні наукові дослідження не виявляють статистично значущої залежності між професійним стажем і рівнем комунікативної культури майбутнього керівника освітнього закладу, проте висвітлюють наступну тенденцію: технології освіти, що спираються на традиційні підходи щодо формування комунікативної культури у майбутніх керівників освітніх закладів, помітно поступаються у якості продуктивним взаєминам керівника і підлеглого в процесі вирішення завдань спільної діяльності в умовах вирішення управлінських завдань. Відтак, актуальним постає завдання формування комунікативної культури у майбутніх керівників освітніх закладів впродовж їх навчання у вищій школі із врахуванням вимог щодо якостей, знань та умінь, які входять до складу комунікативної культури.

Загалом варто відзначити, що над проблемою визначення сутності комунікації, комунікативної компетентності, комунікативних умінь, комунікативної культури, розкриття їх основних функцій працювали такі науковці, як Б. М. Андрушків, В. М. Галузяк, Д. П. Кайдалов, В.В. Каплінський, Л. М. Кроль, С. Д. Максименко, А. П. Панфілова, Г. Х. Попов, та ін. Вчені Г. О. Балл, Ю. М. Ємельянов, Р. Л. Кричевський, та ін. приділили у своїх дослідженнях велику увагу обґрунтуванню моделі ефективної комунікації. Над аналізом суспільно-психологічних аспектів комунікації працювали Л. М. Карамушка, Т. М. Титаренко, Ю. М. Швалб та ін. В останній час з'явилася низка праць, у яких досліджуються проблеми професійної комунікації. Вони є результатом праці таких авторів, як М. С. Каган, С. Д. Максименко, О. М. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов.

Однак потрібно зазначити, що приділяючи істотну увагу психологічному аспекту формування комунікативної культури майбутніх керівників освітніх закладів, дослідники все ж не розглядають комунікативну культуру як

безпосередній та невід’ємний чинник професійного становлення управлінця. Очевидна актуальність цієї проблеми та її недостатня розробленість і зумовили вибір теми дипломної роботи «Формування комунікативної культури майбутнього керівника освітнього закладу» та спонукають до проведення відповідного дослідження.

Об’єкт дослідження – комунікативна культура керівника освітнього закладу.

Предмет дослідження – діагностика та формування комунікативної культури майбутніх керівників освітніх закладів.

Мета даної роботи полягає в дослідженні змісту, діагностики та шляхів формування комунікативної культури майбутніх керівників освітніх закладів.

У рамках поставленої мети передбачається вирішення наступних **завдань**:

1. Здійснити аналіз базових компетентностей керівника освітнього закладу.
2. З’ясувати сутність комунікативної культури як складової управлінської компетентності керівника освітнього закладу, визначити її особливості та умови успішного набуття.
3. Визначити структурні компоненти, критерії та рівні сформованості комунікативної культури керівника освітнього закладу.
4. Розробити діагностичний інструментарій комунікативної культури управлінця освітнім закладом.
5. Розробити модель комунікативних умінь як базової складової комунікативної культури керівника освітнього закладу.
6. Визначення етапи формування комунікативної культури майбутнього керівника освітнього закладу.

У роботі використано комплекс **методів дослідження**: *теоретичні* – аналіз психолого-педагогічних, філософських, методичних праць, де викладені результати роботи попередніх дослідників даної теми з метою виявлення сучасного стану досліджуваної проблеми; *структурно-системний аналіз*, узагальнення та систематизація експериментальних даних; *моделювання*

структурно-логічних і змістових основ комунікативної культури; *емпіричні* – спостереження і самоспостереження, анкетування, усне та писемне опитування, бесіди, самоаналіз, контент-аналіз; *методи статистичної обробки даних* для здійснення констатувального етапу дослідження.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає у визначенні ролі і місця комунікативної культури в системі базових компетентностей керівника освітнього закладу та специфічних особливостей, критеріїв, показників і рівнів сформованості комунікативної культури майбутнього керівника освітнього закладу.

Практична цінність роботи полягає в можливості подальшого використання запропонованого діагностичного інструментарію комунікативної культури керівника освітнього закладу, розробленої моделі комунікативних умінь як базової складової комунікативної культури у професійній підготовці майбутніх управлінців у галузі освіти.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, резюме, списку використаної літератури. Загальний обсяг – 87 сторінок.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Швидка зміна законодавства та вимог до керівника освітнього закладу зумовила зміну ставлення до підготовки фахівців у цьому напрямку. У даному дослідженні ми здійснили спробу вплинути на систематичний процес надання освітніх послуг закладами вищої освіти, адже ми запропонували альтернативний процес формування комунікативної культури майбутнього керівника ЗЗСО, який би в результаті видавав суспільству готових до професійної діяльності повноцінних у значенні накопичених знань, умінь та практичних компетентностей фахівця.

2. Комунікативна культура керівника освітнього закладу є інтегрованою характеристикою особистості як суб'єкта професійної діяльності, яка забезпечує реалізацію професійної компетентності в комунікативній діяльності у процесі управління освітнім закладом і водночас сприяє його особистісному та професійному зростанню. Важливим аспектом комунікативної культури

особистості, що сприяє продуктивній взаємодії в управлінні освітніми закладами, є професійне спілкування.

3. Структура комунікативної культури керівників освітніх закладів охоплює чотири компоненти: особистісно-рефлексивний виявляється в загальній культурі, гуманістичній і комунікативній спрямованості особистості, підвищенні її мотивації щодо комунікативного розвитку, стійкого прагнення до професійної взаємодії на засадах взаєморозуміння; гносеологічно-когнітивний – характеризується комунікативною свідомістю фахівця, перцептивною здатністю та рівнем перетворення професійних знань у систему власних суджень, поглядів і поведінки; операційно-технологічний є системою внутрішніх засобів регуляції комунікативних дій, виражається в готовності застосовувати комплекс комунікативних компетентностей у професійній діяльності та забезпечує ефективність професійно-комунікативних процесів; професійно-адаптивний відображає особливості адаптації фахівця у трудовому колективі, професійно-рольові виявлення і тенденції до самоутвердження, забезпечує продуктивне виконання професійно-комунікативних функцій. Під час підготовки керівників ці компоненти набувають особистісно орієнтованого характеру та спрямовуються на вирішення завдань навчання, виховання та розвитку компетентних фахівців.

4. Гіпотеза даного дослідження звучала як твердження про перехід професійності керівника з односторонньої якості у явище особистісне, тобто комунікативні навички керівника ЗЗСО та його комунікативну культуру ми пропонуємо розглядати не як окремий аспект професійного розвитку керівника, а як явище, що стосується особистості загалом і включає у себе загальні принципи поведінки, ціннісні орієнтації та світогляд майбутнього керівника освітнього закладу як чинники, що впливають на формування комунікативної культури керівника ЗЗСО.

5. Розгляд конкретних діагностик показав брак матеріалу для досліджень, який міг б охопити всю повноту структури комунікативної культури. Для проведення дослідження було створене онлайн-анкетування, у якому взяли участь 30 студентів спеціальності Менеджмент Вінницького державного

педагогічного університету. Результати опитування були представлені у розрізі трьох основних чинників, які можуть впливати на рівень сформованості комунікативної культури студентів – стать, курс навчання та форма навчання.

6. Окрім основних факторів, що впливають на предмет дослідження, можна виокремити ще такі: відвідування студентом занять – частота відвідування, кількість пропусків; тип темпераменту студента та навчальний тип; навчальне навантаження, кількість годин, виділених на вивчення дисципліни аудиторно та самостійно, кількість лекцій практичних, лабораторних та семінарських занять; кількість дисциплін, які мають пряме відношення до формування комунікативної культури; викладацький склад, який працює у групах; бажання та мотивація студента; його соціальний статус, становище, психологічний мікроклімат, ситуація у сім'ї та з друзями, колектив, причетність до особливих груп або організацій, віросповідання, психічні та психологічні особливості особистості; успішність студента відносно гуманітарних дисциплін; якість освітніх послуг, що надаються ЗВО.

7. У ході дослідження було висвітлено чотири основних етапи формування комунікативної культури майбутніх керівників ЗЗСО: етап усвідомлення, що реалізує особистісно-рефлексивний компонент комунікативної культури; етап пізнання (гносеологічно-когнітивний компонент), етап актуалізації (операційно-технологічний компонент) та етап адаптації, що має на меті практичну діяльність.

8. Успішне вирішення питань підготовки керівників освітніх закладів сприятиме підвищенню якості вітчизняної професійної освіти, її інтеграції в європейські освітні структури, забезпечить конкурентоздатність українських фахівців на світовому ринку праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко І.І. Професійна компетентність керівника закладу освіти як складова його професійної культури. *Педагогічний дискурс*. 2008. № 5. С. 8–14.
2. Бронська А. Методична компетенція викладача як об'єкт тестування. *Дивослово*. 2000. №2. С. 21-23.
3. В. Каплінський. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник. Вінниця: ТОВ «Ніланд ЛТД», 2015. 222 с.
4. Василенко Л. В., Гришина І. В. Професійна компетентність керівника школи. Харків : Вид.група «Основа», 2006. 208 с.
5. Васильченко Л. Управлінська культура керівника школи в системі післядипломної педагогічної освіти. *Освіта.ua (Вид-во «Плеяди»)*, 2008. URL : <http://osvita.ua/school/manage/1181/> .
6. Васильченко Л.В. Управлінська культура і компетентність керівника. Харків : Вид. група «Основа», 2007. 176 с.
7. Васильченко Л.В., Гришина І. В. Профессиональная компетентность руководителя школы. Харків : Основа, 2006. 224 с.
8. Вдовенко І. С. Особливості навчання професійного спілкування студентів університету. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2010. Вип. LII. Ч. II. Слов'янськ : СДПУ. С. 9 - 16.
9. Вдовиченко Р.П. Управлінська компетентність директора школи. Харків : Вид. група «Основа», 2007. 112 с.
10. Волобуєва Т.Б. Самоосвітня діяльність керівника. Харків : Основа, 2005. 96 с.
11. Каплинский В. В. Коммуникативный компонент педагогической деятельности: роль, место, характеристика. *Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии: сб. 10 междунар. научн.-практ. конференции*. Москва: изд. «Междунар. университ. науки и образован.», 2013. С. 154 – 164.
12. Каплинский В. В. Конструктивная детерминация и выделение основных характеристика коммуникативных умений как инструмента воспитательного

воздействия. *Наука в современном мире*: сб. научн. трудов. Таганрог: «Спутник+», 2013. С.52 – 57.

13. Каплинский В. В. Структурные компоненты педагогического общения как основа классификации коммуникативных учений. *Актуальные вопросы педагогики и психологии*: материалы междун. заочн. научн.-практ. конференции. Ч.1. Новосибирск, 2013. С. 115 – 125.

14. Каплинский В. В. Характеристика потенциала педагогических ситуаций в контексте формирования коммуникативных компетенций будущего педагога. *Педагогічні науки: зб. наук. праць*. 2016. Вип. LXXIV. Том 3. Херсон. С. 39 – 45.

15. Каплинский В.В. Роль ситуативного метода в формировании коммуникативной составляющей системы профессионального становления будущего учителя. *Педагогічні науки: зб. наук. праць*. 2017. Вип. LXXVIII. Том 2. Херсон. С. 136 – 142.

16. Каплінський В. В. Сутність та значення загальнопедагогічної компетентності в структурі професійної готовності вчителя. *Формування загальнопедагогічної компетентності майбутніх учителів*: монографія / Акімова О. В., Галузяк В. М. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 6 – 40.

17. Каплінський В. В. Загальнопедагогічна компетентність учителя: особливості, складники, шляхи формування: монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 154с.

18. Каплінський В. В. Основні структурні компоненти змісту освіти в контексті формування загальнопедагогічної компетентності сучасного педагога. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія*. 2016. Вип. 44. С. 49– 55.

19. Каплінський В. В. Проблеми та практичний досвід формування моральної культури особистості. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія*. 2013. Вип. 40. С. 111– 117.

20. Каплінський В. В. Роль та значення комунікативних компетентностей в системі інклюзивної освіти. *Освіта дітей з особливими потребами: від інституціоналізації до інклюзії*: зб. тез доповідей. Вінниця: ТОВ фірма «Планер»,

2016. С.161 – 163.

21. Каплінський В. В. Теоретичні засади класифікації комунікативних умінь педагога *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія*. 2014. Вип. 42. С. 28 – 33.

22. Каплінський В. В. Формування комунікативних умінь як важливої складової професіоналізму майбутнього вчителя. *Розвиток професійно важливих якостей у майбутніх учителів*: монографія / Акімова О. В.[та ін.]. Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2016. С. 90 – 108.

23. Каплінський В. В. Формування комунікативної складової професійної діяльності педагога в контексті реформування системи вищої освіти в Україні. *Міжнародний науковий вісник*: зб. наук. праць. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2014. Вип. 2(9). С. 182 – 190.

24. Каплінський В. В., Асаулюк І. О. Основи виховної діяльності вчителя фізичної культури: навчальний посібник. Вінниця: ПП «ТД «Єдельвейс і К», 2014. 294 с.

25. Каплінський В. В., Терещук Д. В. Складові авторитету керівника освітнього закладу. *Теоретичні та методичні засади особистісно-професійного розвитку майбутнього вчителя*: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції. Вінниця: ТОВ «Ніланд ЛТД», 2014. С. 68 – 71.

26. Каплінський В. В., Хорунжевський Л. Є. Специфіка і структура комунікативних умінь як інструменту виховного впливу. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія*. 2011. Вип. 34. С. 64 – 68.

27. Каплінський В.В., Хорунжевський Л. Є. Специфіка і структура комунікативних умінь як інструменту виховного. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського*. Вип. 34. Серія: педагогіка і психологія. Вінниця, 2011. С.64-68.

28. Карамушка Л. Психологія управління: Навчальний посібник. – Київ : Міленіум, 2003. 344 с.

29. Клепко С.Ф. Компетентезація освіти: обмеження і перспективи. *ПостМетодика*. 2005. № 2 (60). С. 2 – 9.

30. Комарова І. І. Формування у майбутніх учителів культури педагогічного спілкування: Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2000. 19 с.
31. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / [Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. І. Локшина та ін.] ; заг. ред. О. В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. 112 с.
32. Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи стандартів вищої освіти (Додаток 1 до наказу Міністерства освіти України від 31.07.1998 р. № 285 зі змінами та доповненнями). *Вища освіта. Інформаційний вісник*. 2003. № 10. С. 5-82.
33. Маслов В. І. Наукові основи та функції процесу управління загальноосвітніми навчальними закладами: навч. посіб. Тернопіль : Астон, 2007. 150 с.
34. Мельник В.К. Теоретичні засади формування фахової компетентності керівника загальноосвітнього навчального закладу в системі післядипломної педагогічної освіти. *Післядипломна освіта в Україні*. 2007. № 1. С. 85-88.
35. Мельник Е. В. Содержание коммуникативной компетентности педагога. *Психология и школа*. 2004. № 4. С.36-42.
36. Мірошніченко О.А. Діагностика особистості майбутнього психолога. *Видавництво Житомирського державного університету*. 2011. 178 с.
37. Моделирование деятельности специалиста на основе исследования / Под. ред. Е.Э. Смирновой. Ленинград.: Ленинградский гос. ун-тет, 1984. 177 с.
38. Москальова Л., Шевченко Ю. Професійне становлення у практиці управління. Освіта.ua (Вид-во«Плеяди»), 2008. URL : <http://osvita.ua/school/manage/1079/> .
39. Мышление учителя / Под ред. Ю.Н.Кулюткина, Г.С.Сухобской. Москва : Педагогика, 1990. 103 с.
40. Петрук В. А. Теоретико-методичні засади формування базових професійних компетенцій у майбутніх фахівців технічних спеціальностей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04. Київ, 2008. 37 с.
41. Kaplinskiy V. V. Analysis of pedadogical situation in professional training of

future teacher. *International scientific-practical conference Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms: conference Proceedings*, September 29, 2017. Tbilisi, 2017. P.87 – 90.

42. Kaplinskiy V.V. Theoretical analysis of the concept «Professional development of the future teacher». *International scientific conference «Modernization of educational system: world trends and national peculiarities»*. Kaunas: «Baltija Publishing», 2018. P.138 – 141.

43. Kaplinskiy Vasily. Structural Analysis of Pedagogical Communication in the Context of the Formation of the Communicative Component of the System of Professional Formation of the Future Teacher. *Dyskursy o kulturze*. Łódź, 2017. P. 119 – 131.

44. Kaplinsky V. V. Theoretical bases of formation of communicative abilities by means of problem pedagogical situations. *Science, Technology and Higher Education: mater. of the II international research and practice conference Vol. II*. April 17th, 2013. – P . 518 – 52.

45. Kaplinskyi V. V. Fulfillment of educational potential of the lecture in higher educational institutions in the context of professional development of the personality of a future teacher. *Development and modernization of pedagogical and psychological sciences: Experience of Poland and prospects of Ukraine* collective monograph. Lublin, 2017. P. 201 – 219.

46. Kaplinskyi V.V. Ensuring the motivational basis for the professional formation of the future teacher by organizing the subjective interaction of the teacher and a student. *Sustainable education as a way of bringing people together – multiple stories from Europe and about Europe*: R. Kucha, V. Haluziak, A. Vychrushch. Łódź: Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk, 2018. 428 p.

47. Kaplinskyi V.V., Lazarenko N.I. Cognitive component of the professional formation of the future teacher in the process of general pedagogical training. *European vector of contemporary psychology, pedagogy and social science: the experience of Ukraine and the republic of Poland*. 2018. P.124 – 142.

48. Kaplinskiy V.V., Glazunova T. W. How to provide efficiency of self-educat.

The scientific method. 2017. №4 (4). Warszawa (Poland). P. 37 – 41.

49. Lazarenko N. I., Kaplinski V. V. Higher Education in Ukraine: Ensuring the Quality of Education. *International Scientific-Practical Conference Theoretical and applied researches in the field of pedagogy, psychology and social sciences*. Kielce, 2016. P. 98 – 101.

50. Rudenko L. Personality-reflective components of professionals' communicative culture in service sector / Rudenko L. // *Forming and Qualitative Development of Modern Educational Systems : Materials digest of the LXIV International Research and Practice Conference and III stage of the Championship in Pedagogical sciences*. (London, September 26 – October 01, 2013) / International Academy of Science and Higher Education. — London: IASHE, 2013. — P. 89–91.

51. Vasyl Kaplinskiy. The communicative component's description of a future teacher's development system. *European humanitie studies: State and Society*. 2017.4 (II). P. 131 – 142.